

İslâm'ın Temel İnançları Etrafında Oluşan “Mitolojik” Kültür: “İslâm Mitolojisi” Yahut İslâm İlahiyatının İhmal Edilmiş Önemli Bir Sorunsalı (Bir “mise-en-question” Denemesi)*

Ahmet Yaşar OCAK**

Atfıl©: Ocak, Ahmet Yaşar (2009). İslâm'ın Temel İnançları Etrafında Oluşan “Mitolojik” Kültür: “İslâm Mitolojisi”, Milet ve Nihal, 6 (1), 137-163.

Özet: Bu makalede, biz öncelikle, İslam kültür tarihindeki belli bir takım şartların sevgiyle oluşan bir fenomen olan “İslami mitoloji”den söz edeceğiz. Sonra İslam'ın temel inançlarıyla ilgili metinlerdeki dini mitolojik boyuta dikkat çekmeye çalışacak ve bu metinler etrafında bilimsel bir tartışma alanı açmayı hedeflemekteyiz. Bu makale Frenkçe tabiriyle bir “mise-en-question” denemesidir; dolayısıyla bu sorunsalın çözümü konusunda bir ilk adım olarak kabul edilmeyi ümit etmektedir. Bahis konusu bu sorunsal, İslâm ilahiyat kültürünün pek çok bakımlardan önemli bu boyutu, kısaca adlandırmamız gerekirse, bizim “şimdilik” kaydıyla kullandığımız bir terimle, “İslâm mitolojisi”dir. Bu terim bilindiği gibi yeni değildir ve uzun zamandan beri zaten kullanılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam mitolojisi, dini mitoloji, mise-en-question, islamic theology, mitolojik kültür.

Terminoloji ve Kavramsal Çerçeve

İslâm mitolojisi terimiyle kastedilen nedir? Veya bu terimden ne anlaşılmalıdır yahut ne anlaşılmamalıdır? Hatta “İslâm'da mitoloji olur mu? Bu iki kavram nasıl bir araya getirilebilir?” soruları her-

* Makalenin taslak metnini okuyarak özellikle İslam mitolojisinin ikonografik boyutu üzerindeki değerli fikirleriyle katkıda bulunan Sayın Serpil Bağcı'ya teşekkür ediyorum.

** Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

halde bu yazıyı okuyacak olanların haklı olarak hatırlarına gelecek olan ilk sorulardandır.

Hemen belirtelim ki, bu terimin ilk kelimesi olan “İslâm”dan kasıt şüphe yok ki, Kur’an-ı Kerim’de yazılı olup, Peygamber’in tebliğ edip hayata geçirdiği, İslâm’ın ana inanç, ibadet, ahlak ve muamelat kurallarından oluşan çerçevesi, kısaca bizatihi İslâm dini değil, fakat Peygamber’in vefatı sonucu onun kişisel karizmasının ortadan kalkmasının ardından, eski kavmî zihniyetlerin yeniden devreye girmesiyle başlayan tarihsel süreç içinde oluşan İslâm anlayışı ve bu anlayışın yarattığı kültürdür. O halde bu terimle kastettiğimiz, “İslâm’ın yayılmaya başladığı ilk dönemlerden itibaren, başta Arap yarımadası Arapları olmak üzere, İslâm idaresine dahil olan muhtelif halkların kültürlerinden değişik yollar ve vesilelerle İslâm kültürüne geçen, ama İslâmî renk ve kalıplarla yeniden üretilerek benimsenen, özümşenen; İslâm kültürü içerisinde yayılıp –tabir caizse- “İslâmîleşen”, dolayısıyla muhtelif İslâm ilâhiyat kaynaklarında yer bularak halk arasında inanç unsuruna dönüşen, edebiyat ve sanat ürünlerine konu veya ilham kaynağı olan bir “mitolojiler bütünüdür”. Başka bir ifadeyle “İslâm mitolojisi” dediğimiz şey, tarihsel süreç içerisinde onun inanç esaslarına eklenen mitolojik dinî unsurlar bütünüdür; bu makale çerçevesinde bu terimden anlaşılmasını istediğimiz şey de işte budur.

O halde ikinci kavram, mitoloji ne demektir ve İslâm ile nasıl ve nereden ilişkilendiriliyor denilirse, biz burada, münhasıran profesyonel bir mitoloji tarifi yapmak durumunda olmamakla beraber, şunu söyleyebiliriz: Eski Yunanca (Grekçe) *mithos* (=söz) kelimesinden gelen bu kavramın bugüne kadar “efradını câmi, ağyarını mâni” bir tarifi uzmanlarınca dahi yapılamamıştır¹. Çün-

¹ Bu konudaki tartışmalar ve değişik tarifler ve görüşler için örneğin bk. E. A. Gardner, “Mythology”, *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, ed. J. Hastings, 1914, vol. VII; M. Eliade, *Aspects du Mythe*, Gallimard, Paris 1963 (Türkçesi: *Mitlerin Özellikleri*, çev. Sema Rifat, Simavi (Hürriyet) yayınları, İstanbul 1993; özellikle bk. ss. 12-26; Şinasi Gündüz, *Mitoloji ile İnanç Arasında: Ortadoğu Dinsel Gelenekleri Üzerine Yazılar*, Etüt Yay., Samsun 1998, ss. 25-34; Metin And, *Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitolojisi*, YKY., İstanbul 2007, ss. 26-33. Bu konu adı geçen eserlerin gösterilen sayfalarında enine boyuna tartışılmaktadır,

kü, mitlerin tarihsel, felsefi, sosyolojik, psikolojik ve tabii ki folklorik ve itikadi olmak üzere dikkate alınması gereken pek çok kompleks boyutu vardır. Bununla beraber biz bu makale çerçevesinde “mitoloji”den kısaca “kozmetik bir durumu, bir tabiat hadisesini, yaratılış olgusunu zamanı olmayan kutsal bir tarih anlayışı içinde tabiatüstü motiflerle iç içe geçmiş bir şekilde bize nakleden bir anlatım”ı kastettiğimizi belirtelim. Türkçe’ye daha çok “mit”, “mitos” veya “mitoloji” olarak aktarılan bu Grekçe kavramın (mythos), bilindiği gibi Batı dillerinde “mit” (myth, mythe) şekline dönüştüğünü, “mitoloji”nin ise “mit”leri, yahut “mitos”ları inceleyen bir bilim dalı olduğunu bir kere daha hatırlatalım ve bizim bu makale çerçevesinde kastettiğimiz “mitoloji”nin münhasıran “İslâmî dini mitoloji”, yahut İslâmî dini mitler olduğunu vurgulayalım. Yani bizim ilgilendiğimiz mitoloji, İslâm’ın temel inançlarıyla ilgili olarak, çizdiğimiz sınırlar dâhilinde İslâm kültürü içinde oluşan “dinî mitoloji”dir. Farsça’daki efsâne ile Arapça’daki üstûre (çoğulu esâtîr) kelimesi de zaman zaman “masal” anlamında kullanılmakla beraber, “mit”, yahut “mitoloji” anlamında da kullanılmaktadır².

Bu makalenin başlığında yer alan “İslâm mitolojisi” kavramını böylece bir ölçüde açıklığa kavuşturmaya çalıştıktan sonra, şimdi asıl meseleye gelebiliriz. Yukarıda da değinildiği üzere İslâm’ın dini inançları etrafında mitolojik bir kültürün mevcudiyeti, yeni farkına varılan bir olgu değildir. Eski Müslüman âlimler, genellikle İslâm toplumlarıyla birlikte yaşayan Müslüman olmuş veya olmamış Yahudiler aracılığıyla ithal edilenlere referans vererek, gerçekte onlar aracılığıyla girmiş olsun olmasın, İslâm toplumları arasında kabul görekerek yüzyıllar boyu yaşatılan, önemli İslâmî kaynaklarda bile yer bulabilen mitolojik unsurlara İsrâîliyyât demişlerdir³. Onların bu terimle kastettikleri de bizim vurguladığı-

² Aslında muhtemelen Arapça olmamakla beraber Arapçalaşmış bir kelime olan *ustûre*’nin çoğulu *esâtîr*’in, tam olarak mitoloji anlamına karşılık gelmediğini düşünenler de vardır.

³ *İsrâîliyyât* meselesinin Tefsir kaynaklarına yansımaları, merhum Abdullah Aydemir tarafından şu kitabında vaktiyle ele alınarak etraflı bir şekilde incelenmişti: *Tefsirde İsrâîliyyât*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1979.

mız mitolojik boyuttan başka bir şey değildir. Onlar da daha çok önceleri İslâm inançları arasına bir takım mitolojik unsurların girdiğini fark ederek bunları topluca, zikredilen terimle adlandırmışlar ve hem Müslümanların dikkatini çekmişler, hem de reddetmişlerdir. Fakat dikkat edilirse bu terim ister istemez söz konusu mitolojik inanç unsurlarının sanki yalnızca Yahudiler aracılığıyla girmiş olduğu izlenimini uyandırır. Oysa gerçekte İslâm kültüründeki mitolojik unsurların giriş kanalı böyle tek değil, bugün Orta Doğu denilen bölge başta olmak üzere, fetihlerle beraber genişleyen İslâm coğrafyasındaki değişik bölgeler, buralardaki halklar ve eski dinler kadar çeşitlidir. Bu itibarla İsrâiliyyât terimini bu geniş perspektif içinde anlamak uygun olacaktır.

Ne var ki bu terim:

a) Tek bir menşee atıfta bulunduğu;

b) Dolayısıyla tek bir giriş kanalını çağrıştırdığı;

c) İslâm kültürüne dâhil olan mitolojik unsurların özellikle bu kültür içinde bir “yeniden üretilme” sürecine tabi olduğu gerçeğine vurgu yapmadığı;

d) Ayrıca, zamanımızda mitolojik araştırmaların zenginleşmesi ve çeşitlenmesi sebebiyle bu çeşitliliği çağrıştırmadığı için kanaatimizce yetersizdir.

İsrâiliyyât yerine en azından şimdilik İslâm mitolojisi teriminin kullanılması, bu terimin özellikle,

1- Mitolojik unsurların İslâm kültürü içine nüfuz ederek bu dinin halk arasında bazı inanç esasları haline geldiğine,

2- O kültür çerçevesinde yeni bir hayat sahası bularak yeni görünümle ortaya çıkmış olduğu gerçeğine atıfta bulunduğu için kanaatimizde daha kapsayıcıdır.

Bu son noktanın çok iyi ayırt edilmesi gerekiyor. Bununla dikkat çekmek istediğimiz husus, söz konusu “mitolojik” unsurların, hangi menşe’lerden hangi yollar ve biçimlerle nakledilmişlerse, İslâm toplumları ve kültürü içerisinde aynen kalmadıkları, bu toplumlar içinde uzun bir süreçte İslâmî inanç unsurlarının kav-

ramları aracılığıyla yeniden üretilmek suretiyle değışerek veya dönüşerek o inançları açıklayıcı bir fonksiyon icra ettikleri için yeni görünümler altında yaşamayı sürdürebildikleri gerçeğidir. Bu gerçek aynı zamanda, bu mitolojik unsurların neden İslâm kültürü içinde yaşama imkânı elde ettiklerini de izah eder. Aksi halde, bu unsurların yaşama imkânını bulabilmeleri, sosyolojik olarak imkânsız olurdu. Bu konuya aşağıda tekrar döneceğiz.

“İslâm Mitolojisi” Neden Önemlidir?

Bu satırların yazarı çeşitli çalışmaları, münhasıran yirmi üç yıl önce yayımlanmış olduğu, İslâm inanç ve geleneklerinde Hızır konusuna tahsis ettiği bir çalışması vesilesiyle⁴, İslâmî bilimlerin değişik disiplinlerine ait kaynaklarda rastladığı yığınla mitolojik malzeme karşısında düşünme imkânını bulmuştu. Çünkü “Kur’an-ı Kerim’de anlatıldığına göre, Hz. Musa’ya kısa bir süre yol arkadaşlığı yapan ve hakkında yalnızca, kendisine Allah tarafından ilim verilmiş bir kul mealinde, ismi dahi zikredilmeksizin tek bir ibare bulunan bir şahsiyet hakkında⁵, zamanla nasıl oluyor da bütün İslâm dünyasında mâlum bir Hızır kültü yaratılabiliyor, en üst kademedен en alt kademeye kadar Müslüman halkların inancı haline gelebiliyor ve hakkında muazzam bir malzeme yığını birikebiliyor?” sorusu zihnine takılmıştı. Bu vesileyle “bu imajın nasıl teşekkül ettiği, nasıl ve nerelerden alıntılanarak İslâmî kaynaklara dahil edildiği ve yüzlerce yıl bunlarda nasıl bu kadar yer bulabildiği?” sorularını cevaplandırmaya çalışırken, sonuçta bu imajı yaratan malzemenin, İslâm ilahiyat kültürünün çok zengin mitolojik bir boyutuna işaret ettiği ve bunun, üzerinde ciddi bir şekilde çalışılması gereken İslâm kültür tarihinin önemli bir sorunsalını oluşturduğu kanaatine ulaşmıştı..

İşte bu makalenin amacı, İslam kültür tarihi içinde, belli bir takım şartların sevkiyle oluşan geniş anlamıyla bir “İslam mitolojisi” olgusuna kısaca işaret ettikten sonra, asıl, bunun önemli bir parçası olan, İslâm’ın temel inançlarıyla ilgili olarak İslâm kaynak-

⁴ *İslam-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1985.

⁵ Bk. Kehf Sûresi, âyet: 65.

larında mevcut mitolojik malzemenin oluşturduğu dini mitoloji boyutunu gündeme getirerek üzerine dikkat çekmek; hakkındaki düşüncelerimizi ortaya koymak suretiyle bilimsel bir tartışma açarak olgunlaştırmağa çalışmaktır. Bu makale -alt başlıkta da görüldüğü üzere- Frenkçe tabiriyle bir “mise-en-question” denemesidir; dolayısıyla bu sorunsalın çözümü konusunda bir ilk adım olarak kabul edilmeyi ümit etmektedir. Bahis konusu bu sorunsal, İslâm ilahiyat kültürünün pek çok bakımlardan önemli bu boyutu, kısaca adlandırmamız gerekirse, bizim “şimdilik” kaydıyla kullandığımız bir terimle, “İslâm mitolojisi”dir. Bu terim bilindiği gibi yeni değildir ve uzun zamandan beri zaten kullanılmaktadır⁶. Biz bu terimden şahsen ne anladığımızı ve ne kastettiğimizi yukarıda kısaca açıklamağa çalıştık.

İslâm kültürü içindeki dinî mitolojik boyut, hiç şüphesiz ki sadece bizim burada ele alacağımız yönünden ibaret değildir. Erken İslâm tarihindeki hilafet mücadeleleri sonucunda ortaya çıkmış olup, Hz. Ali’yi merkezine alan bir teoloji oluşturan Şiiliğin İmamiye, İsmailiye, Nusayriye vb. kollarında, hatta Sünnî halk arasında, muazzam bir dinî mitolojik kültürün mevcudiyeti de unutulmamalıdır. Bu öyle bir kültürdür ki, kökünü tarihsel bir olgudan almış, bu olgu etrafında inanılmaz zenginlikte bir mitoloji yaratmış, bu mitolojiden de kendi mantığı içinde güçlü bir teoloji oluşturmuştur⁷. Sadece bu bile genel anlamda İslâm mitolojisi dendiği zaman, nasıl devasa bir olgudan söz edildiğini göstermeğe tek başına yeterlidir. Bu itibarla eldeki bu makaleyi okurken, burada bahis konusu edilen mitolojinin, yukarıda belirttiğimiz çerçeveye sınırlı olduğunun hatırdan çıkarılmamasında yarar vardır

⁶ Bu konuda Türkiye’de yeni yayımlanmış bir kitabı da burada zikrelelim: Zeki Tez, *Mitolojinin Kültürel Tarihi: Doğu ve İslam Mitolojisi*, Doruk Yay., İstanbul 2008.

⁷ Bu konu belki bir on on beş yıl önce tarafımızdan Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü’nde bazı İlâhiyatçı ve Sanat Tarihçisi meslektaşlardan oluşan sınırlı bir grup çerçevesinde ele alınmış, tartışılmış ve sonuçta uluslar arası bir katılımla gerçekleştirilen bir kitap olarak somutlaşmıştı: *Tarihten Teolojiye: İslam İnançlarında Hz. Ali*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2005 (İngilizce versiyonu: *From History to Theology: Ali in Islamic Beliefs*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2005).

Kısaca bizim bu çerçeve içerisinde ele almayı hedeflediğimiz ana problem, İslâm kùltürü içindeki az önce işaret ettiğimiz geniş anlamda mitolojik unsurlar yahut konular değil, sadece ve sadece Kur’an-ı Kerim’de yer alan İslâm’ın temel inançları etrafında yaratılan kùltürle sınırlı olan, dinî mahiyetteki mitolojik boyuttur. Aksi halde İslâm kùltürünün bütünü çerçevesinde bir mitolojik boyutu burada bahis konusu etmek, “sahilsiz bir ummana dalmak”tan farksız olacaktır, ki bizim burada böyle bir niyetimiz olmadığını hemen belirtelim.

Şimdi, asıl konumuza yoğunlaşmadan önce, şu iki soruyu sormamız lâzım geliyor:

1) Bu konu neden bir sorunsaldır?

2) Bu sorunsalın çözümü İslâm ilahiyatı kùltürüne ve araştırmalarına ne katacaktır?

İslâmî kaynaklarda, özellikle de modern zamanlar öncesi kalemeye alınmış, -aşağıda belli kategori ve gruplar altında zikredilecek olan kaynaklarda, İslâm’ın “âmentü”sü içindeki, Melekler, Peygamberler, Âhîret inancı ve hayatı, onunla bağlantılı kavramlar (Kıyamet, Kıyamet günü, Kıyâmet alâmetleri, bunlarla ilgili Deccal, Mehdi, Dâbbetü’l-Arz Âhîret ahvali, Mahşer, Mîzan, Hesap, Sırat, Cennet, Cehennem ve oralardaki hayat vb.), yani “eskatolojik” kùltür çerçevesindeki inanç temelleriyle ilgili mebzul miktarda mitolojik malzemenin bulunduğu, esasında uzun bir süreden beri bilinmektedir. Hatta kimine göre “Selefiyeci”, kimine göre “Modernist” tabir edilen bazı İslâm âlimlerince, 19. yüzyıldan beri bu mitolojik unsurların söz konusu kaynaklardan temizlenmesi gerektiği dile getirilmiş, günümüzde de aynı fikri savunanlar olmuştur ve olmaktadır. Oysa bizim bu sorunsalı gündeme getirmek isteyişimiz, böyle tasfiyeci radikal bir tavır sergilemenin ötesinde, tamamen bilimsel bir amaç taşımaktadır. Başka bir deyişle bu sorunsalı yaratan mitolojik kùltürün oluşum şartlarını ve fonksiyonlarını anlamaya, anlatmaya çalışmaktır. Bizim bu yaklaşımımız belki bazılarınca “mâlûmu ilâm” olarak değerlendirilebilecek, “bu zaten bilinmeyen bir şey miydi?” denilecektir. Ne var ki, biraz

daha yakından bakıldığında bu iyi bilindiği zannedilen şeyin aslında pek de iyi bilinmediğinin farkına varılacaktır. Çünkü görebildiğimiz kadarıyla bugüne kadar, bu konunun bir “İslâm kültür tarihi veya İslam ilâhiyatı sorunsalı” olarak münhasıran ele alınıp araştırma konusu yapıldığına, yazılı olarak bilimsel bir yaklaşımla tartışıldığına şahsen şahit olmuş değiliz⁸. Meselâ:

* İslâm’ın temel inançları etrafında bir mitolojik kültür birikiminden söz edilip edilemeyeceği;

* Eğer söz edilebilecekse “mitolojik kültür”den ne anlaşılması lazım geldiği;

* Nelerin mitolojik unsurlar olduğu, bunların nasıl, hangi kriterlere göre teşhis ve tespit edileceği;

* Kökenlerinin nasıl tanımlanıp ortaya çıkarılacağı;

* Bir envanter yapılmasının lüzumu, bu konuda nasıl bir yöntem uygulanacağı;

* Mitolojik unsurların analizinde hangi yöntemlere başvurulabileceği;

* Bunların İslâm toplumlarının itikadi, toplumsal ve kültürel hayatlarında ne gibi roller oynadıkları, nasıl bir yer işgal ettikleri vb.

soruların ciddî bir biçimde ele alınıp tartışıldığını, cevaplarının bulunmaya çalışıldığını, bu konuda bir metodoloji arayışına girişildiğini şahsen duymadığımızı belirtelim. İşte yukarıda sıraladığımız bu ve benzeri cevaplandırılmamış sorular sebebiyle İslâm’ın temel inançları etrafında oluşan bu “İslâm mitolojisi”, bizce bir “İslâm ilahiyat kültürü sorunsalı” olarak değerlendirilmelidir.

Bu sorunsalın çözülmeye çalışılması ise:

* Öncelikle verimli bir bilimsel kazanç olacaktır.

* İslâm’ın Ehl-i Sünnet dışında kabul edilen bazı mezheplerinin inanç dünyalarının ciddi bir biçimde analiz edilerek anlaşılmasına katkı sağlayacaktır..

⁸ “İslam mitolojisi” konusunda internet ortamında bazı yerli ve yabancı sitelerde popüler nitelikli yazılar ve tartışma ortamları bulunmaktadır. Bizim kastettiğimiz tartışmalar bunlar değil, ama ciddi İslam ilahiyat ve kültür tarihi tartışmalarıdır.

* Bu çerçevede İslâm öncesi geleneklerin, inançların İslâmileştirilmesi sürecinin ortaya çıkarılması, İslâm inancını benimsemiş farklı toplumların geleneklerini hangi şartlarda yaşatabildiklerini, bu şartların kapsayıcılıkların ve bağlayıcı öğelerini anlamamızı sağlayabilecektir.

* İslâmî kaynaklardaki metinlerin mitolojik unsurlar ve motifler bağlamında çözümlenmesi, ne zaman, nerede, hangi şartlarda yazıldıklarının belirlenmesi, metin ve çeviri olarak bilimsel yayınlarının yapılması İslâm öncesi mitlerin içselleştirilme nedenlerin ve yöntemlerinin anlaşılmasına katkı yapacaktır.

* Ayrıca, İslâm teolojisi açısından da, kafası ister istemez belli ölçüde bugünün pozitivist (bu kelimeyi burada “akılcı, gerçekçi” anlamında müspet yönüyle kullanıyoruz) düşünmeye alışmış Müslüman zihinlerin aydınlanması, tatmin edilmesi suretiyle İslâm’ın daha iyi ve daha doğru algılanmasına yol açacaktır.

* Belki de en önemlisi, Kur’an-ı Kerim’in daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunarak Müslüman toplumların pek çok bakımlardan da İslâm kültürüne yeniden bir canlılık, üretkenlik ve yaratıcılık kazandırmalarına vesile olabilecek zihinsel bir berraklık oluşturabilecektir.

* İslâmî kaynaklardaki mitolojik malzemenin sebep olduğu bir takım “İslâmleşmiş” ama İslâm’la ilgili olmayan inanç unsurları ortaya çıkacak, dolayısıyla Müslümanların inanç dünyaları aydınlanacaktır.

* Bununla bağlantılı olarak Müslümanların, yaşadıkları dünyayı gerçekçi bir bakış açısıyla anlamalarını kolaylaştırma konusunda –hiç şüphesiz uzun, ama yararlı– bir sürece girilmiş olacaktır.

Bugün şurası inkâr edilemez sosyolojik ve tarihsel bir gerçekliktir ki, mitler ve dolayısıyla mitolojik metot, genelde dünya kültürlerini, özelde dünya toplumlarını ve inançlarını analiz etmede, anlamada ve anlamlandırmada ihmal edilmeyecek bir vasıtaadır. Dolayısıyla mitolojilerin bir anlamda dinler tarihinin de ana malzemelerinden olduğu unutulmalıdır. Batı dünyasında Rönesans’la başlayan hümanizm akımı ile antik mitoloji merakı ve bu mitoloji-

nin metinleri üzerindeki çalışmalarla başlayan mitoloji araştırmaları günümüze kadar gelmiş, çok zengin ve önemli yayınların ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır.

Bugün artık dünyanın –görece ilkel veya gelişmiş- çeşitli toplumlarının mitolojileri üzerinde yığınla yayın yapılmış ve yapılmaya devam edilmektedir. Yaklaşık olarak 20. yüzyılın başlarından sonra Batılı uzmanlar, antik Mısır, İran, Mezopotamya ve özellikle antik Yunan ve Roma mitolojileri alanında akademik ve popüler nitelikli muazzam bir literatür oluşturdukları gibi, 1950'lerden beri de Kuzey, Orta ve Güney Amerika'da yaşamış Aztek, Toltek, İnkâ ve Maya toplumlarının, Kuzey Amerika Kızılderililerinin ve diğer çeşitli dünya milletlerinin, hatta küçük etnik grupların mitolojileriyle ilgili pek çok yayın ortaya çıkmıştır. Ünlü dinler tarihçisi Mircea Eliade başta olmak üzere, Georges Dumézil, Stith Thompson, Joseph Campbell gibi dünyaca ünlü uzmanlar, dünya mitolojileri üzerinde çok kapsamlı, aydınlatıcı ve mukayeseli metodoloji kitapları, mitoloji incelemeleri yayımladılar⁹. Bun-

⁹ M. Eliade'ın dinler tarihi ile ilgili tanınmış eserlerinin dışında, münhasıran mitoloji ile alakalı olarak da pek çok çalışması vardır ki bunlar arasında özellikle şunlar zikredilebilir: *Cosmos and History: The Myth of the Eternal Return*, İng çev: W. Trask, NJ: Princeton University Press, Princeton 1954 (Türkçesi için bk. aşağıda dipnot 8); *Myths, Dreams and Mysteries: The Encounter between Contemporary Faiths and Archaic Realities*, İng çev: P. Mairet, Harvill Press, London 1960; *Myth and Reality*, İng çev. W. Trask, Harper and Row, New York 1963. Eliade'ın editörlüğünü yaptığı *The Encyclopedia of Religion* (Collier Macmillan, New York 1987, 16 cilt) ile James Hastings'ın editörlüğünde yayımlanan *Encyclopaedia of Religion and Ethics*'i ile (1908 -1927, 12 cilt) de bu çerçevede zikredilebilir. Ünlü Fransız uzman Georges Dumézil'in aynı zamanda fevkalade bir metodolojik çalışma olan şu kitabı da çok önemlidir: *Miythe et Epopée*, Gallimard, Paris 1986, 5. bs., 3 cilt; Stith Thompson, *Motif Index of Folk Literature: A Classification of Narrative Elements in Tales, Ballads, Myths...*, Indiana University Press, 6 cilt (Thompson'un bu dev eseri, her türlü edebi anlatı şekillerinde ve bu arada dünya mitolojilerinde, efsane, destan ve masallarında öne çıkan tüm motiflerin sistematik, karşılaştırmalı, açıklamalı ve örneklemeli bir katalogudur. Bu özelliği ile henüz benzeri yapılmamıştır ve mitoloji çalışmalarında çok önemlidir); J. Campbell için aşağıya, bir sonraki dipnota bk. Bunların dışında ansiklopedik mahiyette dünya mitolojilerini içine almakta olup her konusu ayrı bir uzman tarafından kaleme alınmış önemli genel çalışmalar da vardır. Msl. bk. New Larousse, *Encyclopaedia of Mythology*, London-New York-Sidney-Toronto 1968, *Dictionnaire des Mythologies*, ed. Yves Bonnefoy, Flammarion, Paris 1981, 2 cilt (Türkçesi: *Mitolojiler Sözlüğü*, yayınlayan: Levent Yılmaz, Dost Kitabevi, Ankara 2000, 2 cilt).

lardan bazıları yaklaşık 1990’lardan beri de Türkçe’ye çevrilmiştir. Bu çevrilenler tabiatıyla daha çok, Joseph Campbell’dan ve diğerlerinden yapılan çeviriler gibi¹⁰ popüler nitelikli çalışmalar veya M. Eliade’dan yapılan bilimsel çevirilerdir¹¹. Türkiye’de de antik Yunan ve Anadolu mitolojisine dair Halikarnas Balıkçısı (Cevat Şakir Kabaağaçlı)¹², Azra Erhat¹³, son yıllarda Sümerolog Muazzez İlmiye Çığ¹⁴ ve başkaları daha ziyade popüler nitelikli yayınlar yaptılar.

İslâm dünyasına gelince, daha 10. yüzyıl gibi oldukça erken sayılabilecek bir devirde, Gazneliler zamanında, ünlü şâir Firdevsî (öl. 1020) tarafından düzenlenerek nazmen kaleme alınan İranlılar’ın meşhur Şehnâme’si, yüzlerce yıl çeşitli Müslüman milletlerin tarih algılayışlarını, edebiyatlarını derinden etkilediği gibi, Batı’da ve Türkiye’de çok erkenden tanındı ve birçok metin neşrinin, çevirinin konusu oldu¹⁵

Türk toplumlarının mitolojileri ise Ziya Gökalp’le başlayan bir ivme ile incelenmeğe başladı. Bu alanda daha sonra Abdülkadir

¹⁰ J. Campbell’ın *Tanrının Maskeleri* dizisinden Türkçe’ye aktarılan genel mitoloji çalışmalarına örnek olarak Ankara’da İmge Kitabevi’nce 1992’den 1995’e kadar yayımlananlar sırasıyla şunlardır. *İlkel Mitoloji* (1992), *Batı Mitolojisi* (1992), *Yaratıcı Mitoloji* (1994), *Doğu Mitolojisi* (1995). Aynı kitabevi ayrıca Kızıldere, Hindu ve Çin-Japon mitolojileriyle ilgili çeviriler de yayımlamıştır.

¹¹ Eliade’dan mitoloji alanında bilhassa şu çeviriler dikkate değer: *Mitlerin Özellikleri*, çev. Sema Rifat, Simavi yayınları, İstanbul 1993, *Ebedî Dönüş Mitosu*, çev. Ümit Altay, İstanbul 1994.

¹² Yazarın şu iki eserini popüler mitolojik çalışmalarına örnek verebiliriz: *Anadolu Efsaneleri*, İstanbul 1954; *Anadolu Tanrıları*, İstanbul 1955.

¹³ *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1972. Bu sözlük aslında, Yunan ve Roma mitolojisi başta olmak üzere bir dünya mitolojileri özeti mahiyetinde bir çalışmadır. Behçet Necatigil’in *100 Soruda Mitologia* (Gerçek Yay., İstanbul 1962) isimli eseri de popüler bir çalışmadır.

¹⁴ M. İlmiye Çığ’ın kitapları, bilimsel olmaktan ziyade, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam inançlarının aslında Mezopotamya mitolojilerinden etkilendiğini ispatlamak için yazılmış ilginç, ama çoğu defa ideolojik yaklaşımlar ihtiva eden çalışmalardır, ki hepsi de Kaynak Yayınları arasında çıkan belli başlıları şunlardır: *Kur’an İncil ve Tevrat’ın Sumer’deki Kökeni*, İstanbul 1995; *İbrahim Peygamber-Sumer Yazılarına ve Arkeolojik Buluntulara Göre*, İstanbul 1997; *Ortadoğu Uygurlik Mirası*, İstanbul 2002; *Sumer Hayvan Masalları*, İstanbul 2003.

¹⁵ *Şehname*’nin Türkçe çevirisi için bk. Firdevsi, *Şehnâme*, çev. Necati Lugal, Şark-İslam Klasikleri : 10, Devlet Kitapları Müdürlüğü, İstanbul 1967-1968, 2. bs.

İnan ve özellikle Bahaeddin Ögel¹⁶ ve Emel Esin¹⁷ yararlı çalışmalar ortaya koydular. Bu arada Türk mitolojisinin önemli parçaları olan destanlar alanında metin analizleri yönünde bazı çalışmalar ve metin neşirleri de yapıldı. Bu tür çalışmalar halen üniversitelerin Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerinde, Türkiyat Araştırmaları Enstitüleri'nde devam etmektedir. Ama bütün bunlar daha genel bir çerçevede mitolojik metodoloji bağlamında toplumsal kültür analizleri çerçevesinde bir zemine oturulmadan yapılmaktadır. Türk seyirlik sanatlarının çok velûd uzmanı merhum Metin And'ın çok yakın bir geçmişte Osmanlı mitolojisi üzerinde yayımladığı gerçekten orijinal çalışmayı da bu vesileyle burada zikrederim¹⁸.

Yukarıda da temas ettiğimiz üzere, bu makale çerçevesinde ise biz, -bir kere daha vurgulayalım, bugüne kadar en azından bilimsel yayın boyutuyla- üzerinde pek durulmamış, dolayısıyla tartışılmamış, oysa, gerek ilahiyat, gerekse İslâm kültür tarihi açısından çok önemli olduğunu, dolayısıyla ciddi bir şekilde üzerine eğililmesi gerektiğine inandığımız İslâm mitolojisi'nden, -bir kere daha tekrar edelim- İslâm'ın temel inançları etrafında oluşmuş dinî mitolojiden bahsetmek istiyoruz.

Problemler:

1- Zihniyet Problemi

“İslâm mitolojisi” bahis konusu edildiğinde karşımıza çıkacak olan problemlerin belki en zorlusu zihniyet problemidir. İlk elde “mitoloji” kelimesinin özellikle antik Yunan ve Roma ile ilgili çağrışımları sebebiyle bu terime bazı itirazların ileri sürüleceğini tahmin etmek bir kehanet değildir. Bu itirazlardan belki en şiddetlisi, biza-tihi Müslümanların bilimsel zihniyet dünyası ile ilgili olup, özellikle geleneksel İslâmî bilim anlayışı ile yetişmiş Müslüman muhafazakâr çevrelerden gelebilecek itirazlarıdır. Tefsir, hadis, tasavvuf gibi geleneksel İslâmî bilimlere dair kaynaklarla yıllarca haşır neşir

¹⁶ *Türk Mitolojisi*, Selçuklu Araştırmaları Enstitüsü Yay., I. Cilt, Ankara 1971, II. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1995. Murat Uraz'ın aynı adı taşıyan kitabı ise daha çok popüler bir eserdir (*Türk Mitolojisi*, Hüsnü Tabiat Matbabası, İstanbul 1967).

¹⁷ *Türk Kozmolojisi: İlk Devir Üzerine Araştırmalar*, İstanbul 1970.

¹⁸ *Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitolojisi*, YKY., İstanbul 2007.

olmakla beraber, bunları eleştirel bir bakış açısıyla okuyarak sorgulamayı, analiz etmeyi hayatında akıl etmemiş, düşünmemiş, ama onlarda her yazılanı birer kutsal inanç unsuru gibi algılayan bu çevreler, bunları sorgulamayı, dolayısıyla eleştirmeyi "eski ulemâyı beğenmemeçlik", "iman zaafı", "modernistlik", "oryantalistik" ve hattâ "zındıklık" olarak kabul ederler. Bu, karşılaşılabilecek zihniyet problemlerinin aşılması en zor olanıdır ve başkalarını zikretmeğe gerek bırakmayacak kadar tek başına öncelikli bir problemdir.

2- Teolojik Problemler

Bu zihniyet probleminin tabii sonucu olarak, bahis konusu kaynaklarda, yani en başta tefsir kaynakları olmak üzere; Şiiiler hariç, İslâm dünyasında genellikle sahih kabul edilen hadis kaynaklarında ve onların tefsiri demek olan klasik hadis şerhi metinlerinde, mitolojik unsurların mevcut olup olmadığı, nelere mitoloji olarak bakılıp bakılamayacağı problemi karşımıza çıkar. Bu bizi önce bizzat Kur'an-ı Kerim'de, sonra da Hadislerde mitolojik unsurlar bulunup bulunamayacağı tartışmasına götürür ki daha genel bir çerçevede "Kur'an-ı Kerim'de mitoloji olup olmadığı" gibi zaman zaman dile getirilen, oldukça netemeli ve hassas bir konuyu karşımıza çıkarır.

Çok iyi bilindiği üzere, Kur'an-ı Kerim'deki peygamber kıssalarını (peygamberlerin ve ailelerinin hayatlarının, tebliğ görevlerini ifa edişlerinin, karşılaştıkları tepkilerin ve gösterdikleri mucizelerin hikâyeleri) veya "Nuh Tufanı", "Ashab-ı Kehf", "Zülkarneyn" ve "Musa-Hızır" kıssaları gibi kıssaları ihtiva eden âyetlerin tebliği esnasında Peygamber'in Mekke'li aristokrat muhataplarının ilk tepkileri, bunların "eskilerin efsanelerinden, mitolojilerinden (esâtîru'l-evvelîn) başka bir şey olmadığı"nı söylemek olmuştur¹⁹. Çünkü bu kıssaların çoğu –bazen aynı biçimde olmasa

¹⁹. Bu terim Kur'an-ı Kerim'de tam 9 sûrede geçmektedir ki sırasıyla şunlardır: En'âm, âyet 25: "Hattâ (Kur'an hakkında) tartışmak üzere sana geldiklerinde inkâr edenler "Bu, evvelkilerin efsanelerinden (mitolojilerinden) başka bir şey değildir" dediler". Enfâl, 31; Nahl, 24: "Onlara "Rabb'in ne indirdi?" denildiği zaman "Öncekilerin efsaneleri (mitolojileri)" dediler"; Mü'minûn, 83; Furkan, 5; Neml, 68; Ahkaf, 17; Kalem, 15; Mutaffifûn, 13.

bile- Araplar'ın şifahi kültürlerinde ve o zaman Araplar'ca da çok iyi bilinen Kitab-ı Mukaddes metinlerinde mevcuttu²⁰. Hatta bilindiği gibi, Peygamber bu kıssaları oradan kopyalamakla veya Yahudi ve Hıristiyan âlimlerinden öğrenip aktarmakla itham edilmekteydi²¹. Çok iyi bilindiği üzere, yüzyıllar sonra erken şarkiyat âlimleri de, İslâm'ı eleştirmek amacıyla aynı itirazı yeniden ileri sürmüşlerdi. Ama unutulmuş şu idi ki İslâm yeni bir şey getirmediğini, ancak kendinden önceki kitapların zamanla tahrife uğraması yüzünden onları tashih maksadıyla geldiğini zaten söylüyordu.

Bu konuda bizim açımızdan asıl problem ise esasında şu idi: Bir defa bu kıssalarda peygamberlerin içlerinden çıktıkları, Kur'an ve Hadis metinlerinde genellikle isimleri pek zikredilmeyen toplumlar kimlerdi, tarihsel gerçeklikleri ne idi, yaşadıkları yerler nereleri idi? Onlardan günümüze neler kalmıştı? Müslüman ilahiyatçılar yüzlerce yıl bu gibi sorularla ciddi ve bilimsel olarak pek uğraşmadılar, ama halk arasındaki geleneksel olarak kabul gören rivayetleri yazdıkları eserlere koymakla yetindiler²². Hatta, bu konuda günümüz Müslüman bilim adamları da modern araştırma usullerini, antikite araştırmalarını, arkeolojik verileri kullanarak bugün hâlâ somut sonuçlar ortaya koyabilmiş değillerdir²³. Oysa

²⁰ Nitekim Enâl sûresinin 31. âyetinde bu gerçeğe imâ vardır: “Onlara âyetlerimiz okunduğu zaman, “Duyduk, istesek biz de bunun benzerlerini elbette söyleriz. Bu, öncekilerin efsanelerinden başka bir şey değildir” dediler”. Bu âyette Mekkeliler'in benzerlerini söyleyebileceklerini kastettikleri, âyetin hemen ikinci cümlesi olarak işaret edilen “öncekilerin efsaneleri”dir. Öyle görünüyor ki onlar, bu “öncekilerin efsaneleri”ni kastederek Kur'an'ın benzerini söyleyebileceklerini belirtiyorlardı. Yani Peygamber'e hitaben, “Bunlar bizim için yeni şeyler değil; biz bu efsaneleri zaten biliyoruz” demeye getiriyorlardı.

²¹ Msl. bk. Furkan Sûresi, âyet 5: “(Bu Kur'an Muhammed'in başkalarından) alıp yazdığı öncekilerin efsaneleri (mitolojileri)dir. Bunlar ona sabah akşam okunuyor”. Bu âyette ise, Mekkeliler'ce, Peygamber'in âyet olarak onlara okuduğu kıssaların, Yahudi ve Hıristiyan din adamlarınca ona yazdırıldığı imâ edilmektedir.

²² Kur'an-ı Kerim'de anlatılan peygamber kıssaları D Sidersky tarafından şu kitabında mitolojik metod çerçevesinde inceleme konusu edilmişti: *Les Origines des Légendes Musulmanes dans le Qoran et dans les Vies des Prophetes*, Librairie Orientaliste P. Geuthner, Paris 1933 (Burada bu eseri bize haber veren Sayın Fikret Türkmen'e teşekkür ediyorum).

²³ Bu konularda Şinasi Gündüz'ün yukarıda 16 nolu notta da zikredilen kitabı (*Mitoloji ile İnanç Arasında: Ortadoğu Dinsel Gelenekleri Üzerine Yazılar*) bir istisna teşkil eder. Gündüz, Türkiye'de ilahiyatçılar arasında bugüne kadar pek itibar görmemiş bu meselelerde ciddi çalışmalarıyla –takip edilmesini umduğumuz-

Batılılarca yapılan gerek arkeolojik, gerekse antikite araştırmalarının sağladığı veriler, bu soruların cevaplandırılmasına bugün önemli katkılar yapabilecek duruma gelmişlerdir.

İkinci olarak, o toplumlara gönderilen peygamberlere atfen anlatılmakta olup, İslâmî literatürde mûcize tâbir edilen bazı olaylar, -Allah’ın tabiat kanunlarına müdahalesi mahiyetinde cereyan etmiş- gerçek olaylar mı idi, yoksa -ünlü şarkiyat âlimi Louis Massignon’un da Kehf sûresi vesilesiyle söylediği gibi, Allah’ın mü’minlere bazı ilâhî gerçekleri açıklamak, bazı ilâhî mesajlar vermek maksadıyla zikrettiği temsiller mi idi?²⁴ Nitekim bu tarz yorumları paylaşan Muhammed Abduh, Reşid Rıza, M. Hüseyin Heykel gibi, 19. yüzyıl İslâm modernistleri de olmuştu. Onlar Peygamberlerin kıssalarında bahsi geçen mûcizeleri, modernleşen ve asla taviz vermeyen, 19. ve 20. yüzyılın koyu pozitivist Batı dünyası karşısında tabiat olaylarıyla açıklamağa, daha doğrusu te’vil etmeğe çalışmışlardı. Türkiye’de de o zamanlar bazılarınca paylaşılan böyle bir yorum, 19. yüzyıl Avrupa’sının sözü geçen baskın pozitivist bakış açısına yorulmuştur.

Hadis metinlerine gelince, zaman içerisinde Sünnî ve Şîî İslâm âlimleri tarafından derlenip tasnif edilmiş daha başka hadis koleksiyonları da olmakla beraber, bunların en başında, İslâmî bilimlerle uğraşan bugüne kadar yaşamış dünyadaki Sünnî Müslüman bilim adamları arasında, eskiden tartışmasız “sahih” kabul edilen ve Kur’an-ı Kerîm’den sonra İslâm’ın en temel kaynakları olarak kabul görmüş olup, 9. yüzyıl başlarından itibaren yazıya geçirilmiş Sıhâh-ı Sitte (Altı Sahihler) veya Kütüb-i Sitte (Altı Sahih Kitap) tâbir edilen -isimleri ehline mâlum- kitaplar gelir. Bunların “sıhat”lerini artık sorgulama ve tartışma yönünde yavaş ve temkinli bir eğilim varsa da, bu şimdiki halde o kadar yaygın değildir. Bu

önemli bir başlangıç yapmıştır. Gündüz bu eserinde Nabatiler’in Hicaz Araplarının politeizmine etkilerine (ss. 53-80), Kur’an-ı Kerîm’de Hıristiyanlar’ı ifade için hep kullanıla gelen *Nasârâ* terimine (ss. 81-100), yine Kur’an-ı Kerîm’de sık zikredilen ve Ehl-i Kitap’tan sayılan Sâbîiler’in kimliğine (ss. 101-186) modern araştırmalara dayanarak dikkate değer bilimsel açıklamalar getirmektedir.

²⁴ Massignon, “Elie et son rôle transhistorique, Khadiriya en Islam”, *Opéra Minora*, Paris 1969, c. I, s. 154-155; aynı yazar, *Essai sur le Lexique Technique de la Mystique Musulmane*, Paris 1968, 3. bs., s. 136.

konu Türkiye’de ise, uzun zamandan beri, Kelam, Tefsir, Hadis, Tasavvuf gibi İslâm ilâhiyatı bilimleriyle uğraşan bilim adamları arasında, dar ve kapalı çevrelerde tartışılrsa da, açıktan konuşulmağa başlaması itibariyle henüz çok yenidir.

İslâmî kaynaklarla uğraşanlarca şurası açıktır ki, hadis metinlerinde bazan Kur’an-ı Kerim’deki kıssalardan daha tafsilatlı olarak yer alan Peygamber kıssalarının ötesinde, “öbür dünya bilgisi” (eskatolji) ile alakalı, özellikle Kabir hayatı, Âlem-i Berzah, Kıyâmet alâmetleri, Kıyamet günü, bunlarla ilgili Deccal, Mehdî, Dâbbetü’l-Arz Âhîret ahvali, Mahşer, Mîzan, Hesap, Sırat, Cennet, Cehennem ve oralardaki hayat, ayrıca Yaratılış, Melekler, Cinler, Şeytan vb. konulara dair, “mahiyeti yeterince açık olmayan” kavramlar, tasvirler ve tafsilat yer alır. Hadislerdeki ve diğer dinî metinlerdeki bu tafsilat, bugünün insanı için kolay anlaşılır ve kabul edilir değildir. Bunların nasıl yorumlanacağı, nasıl açıklanacağı bugünün İslâm âlimlerini de meşgul eden oldukça ciddî bir problemdir. Sıradan halkın bu gibi konularla bir problemi olmadığı, onları –ya sorgusuz sualsiz inandığı, ya da kendi kendine sorgulasa bile en azından bunu başkalarının yanında açıktan açığa yapmadan- kabullendiği görülür. Dolayısıyla bu gibi konuların, İslâm’ı başka yönleriyle olduğu gibi, özellikle de zikredilen konulara yönelik eleştirileriyle sorgulamakta olan bazı günümüz entelektüelleriyle ilgili bir yönü olduğu kadar, bizzat bu sorgulamalara tutarlı ve mantıklı cevap vermek durumunda kalan zamanımız İslâm âlimleriyle ilgili bir yönü de vardır. Görüldüğü gibi bu problemler İslâm ilâhiyatı alanına giren ciddî problemlerdir. Şunu da unutmayalım ki, bunlar her ne kadar teolojik olsalar da, İslâm mitolojisiyle bilimsel olarak uğraşacak olanları da karşılayacak olan problemlerdir.

3- Sosyo-psikolojik Problemler:

İşlevsellik, Yaşayabilirlik, Süreklilik

İslâm kültürünün “İslâm mitolojisi” dediğimiz bu cazip boyutunun, İslâm toplumları içinde neden bu kadar zengin bir muhtevaya ulaştığını, neden İslâm ulemasının kaleme aldığı ciltler dolusu

tefsir, hadis ve hadis şerhleri, tasavvuf kaynakları ve popüler din kitaplarında yer bulabildiğini anlamak, bir başka önemli problemdir. Söz konusu dini mitolojik unsurların sosyo-psikolojik işlevlerini tespit edip anlamadan, klasik ulemanın yaptığı gibi onları hurafe ilan etmek, İslâm ilahiyatı açısından doğru bir değerlendirme olabilir. Fakat kùltür tarihi açısından kolaycı bir yaklaşımdır ve bugüne kadar sonuç vermemiştir, hiçbir zaman da vermeyecektir. Bütün kitaplı dinler gibi İslâm da halk içinde bir “hurafe” (superstition) çemberi ile kuşatılmıştır²⁵. O halde, bunca yüzyıldır bu “hurafe”lerin Müslüman halkların inanç dünyalarından çıkmamalarının sebeplerini anlamaya çalışmak lazımdır. Öyle görünüyor ki, bu unsurlar, insan hafızasının, ruhunun bir ihtiyacına cevap vermekte, yani hem sosyolojik, hem psikolojik bir işlevi ifa etmektedirler. Çünkü en eski devirlerden modern zamanlara kadar inanan insanlar, dinî inanç konusunda çok kategorik ve yalın inanç kurallarıyla yetinmemişler, onları mutlaka bir takım tabiat üstü fevkalade motifler eşliğinde algılamaya her zaman yoğun bir eğilim göstermişlerdir. Bilimsel araştırmalar, meselâ Hızır Peygamber diye “ölümsüz, darda kalanın imdadına koşan, her yerde aniden görünöveren, kılıktan kılığa giren” bir şahsiyetin gerçekte mevcut olmadığını istediği kadar açık seçik ortaya koymuş olsun, halk hafızası bir yana, eski ulemâdan, sûfilerden bile böyle bir şahsiyetin varlığını kabul etmeyene çok az, ama çok az rastlanıyor değil midir? Tefsir kitapları, en yüksek seviyedeki tasavvuf kitapları, Hızır Peygamber’in soyunu sopunu, ailesinin fertlerini, bedensel özelliklerini, yaptığı icraatı, melek mi, velî mi, yoksa peygamber mi olduğunu sayfalarca tartışmakta değil midir? Aynı şekilde Deccal’in ve onu savaşıarak yenip İslâm’ın üstünlüğünü kabul ettireceğine inanılan Mehdî’nin özelliklerini de sayfalarca tartışma konusu yapmıyorlar mı? Mehdî’nin de soyu sopu, bedensel özellikleri,

²⁵ Bu çerçevede Türkiye’de halk Müslümanlığını biri Osmanlı dönemi, diğeri günümüz çerçevesinde ele alan iki kitabı burada kaydedelim: Hatice Kelpetin Alpagoş, *Osmanlı Halkının Geleneksel İslam Anlayışı*, Çamlıca Yay., İstanbul 2001, Mustafa Arslan, *Türk Popüler Dindarlığı*, Dem yay., İstanbul 2004. Her iki kitapta bugüne kadar pek inceleme konusu yapmamış bir meseleyi ele alınmaları bakımından önemli bir adım atmış sayılmalıdır.

Deccal'i nasıl mağlup edeceği sayfalarca sayılıp dökülmüş değil midir?

Bunların dışında, "Cennet köşkleri"nin, içindeki nimetlerinin, "Cehennem çukurları"nın, içindeki çeşitli azap yöntemlerinin, Kur'an âyetlerinin çizdiği sınırların ötesine geçen tasviri de aynı zihniyet dünyasının ürünüdür ve inanan sıradan insanın hafızasının beklentilerine cevap verme çabasıdır²⁶. Bütün bunlar kanaatimizce, İslâmî kaynaklardaki bu mitolojik kültürün, sözünü ettiğimiz sosyolojik ve psikolojik bir takım fonksiyonlar icra etmeleri sebebiyle asırlar boyu yaşadığını ve yaşamaya devam ettiğini göstermektedir.

4- Bilimsel ve Teknik Problemler:

A- Kökenler problemi: İslâm Mitolojisini Besleyen Ana Kaynak olarak Antik Orta Doğu Mitolojisi/ Mitolojileri

İslâm mitolojisinin beslediği ana kaynağın antik Orta Doğu mitolojisi olduğunu söylemenin bir mantıkî, coğrafî ve tarihsel gerekçesi vardır. İslâm mitolojisinin kullandığı kavramların, konu ve motiflerin büyük çoğunluğunun, doğal olarak antik Orta Doğu mitolojisinde (veya mitolojilerinde) karşılıklarının aranması icap ettiği, çok açık olarak her iki mitolojinin aynı bölge coğrafyasında hayat bulmuş olmalarındandır. Nitekim İslâm'ın klasik toprakları veya ana coğrafyası, Arabistan da dâhil, Batlıların Fertile Crescent, yahut Croissant Fertile dedikleri, Türkçe'ye Verimli (Mümbit) Hilal diye çevrilen Mısır, Suriye ve Irak'ın, hatta İran'ın da dahil olduğu ana alan, yani Orta Doğu'dur. İslâm fetihleriyle beraber hâkimiyet altına alınan bu geniş coğrafyayla birlikte, Müslüman olsun olmasın, İslâm hâkimiyetine geçen değişik halkların aracılığıyla, İslâm mitolojisi dediğimiz kültürel olgunun yaratılmasına bu bölgelerin eski mitolojilerinin kaynaklık etmesi kadar tabii bir şey olamaz. Başka bir ifadeyle İslâm kültüründeki dinî mitolojinin asıl çekirdek

²⁶ Kaldı ki daha çok eski devirlerden beri, Kur'an ayetlerinde açıklanan Cennet nimetleri ve Cehennem azap tasvirlerinin, insanların anlayabilmeleri için dünyadakilere benzeyen, insanların arzuladıkları veya korktukları türden örnekleri kullandığı, ama esas mahiyetlerinin bilinmediği şekilde yorumlandığı bilinmeyen bir şey değildir.

kaynak alanının, İslâm’ın ilk yayılma alanı olan eski Mısır’ı ve Suriye’yi, eski Mezopotamya’yı ve İran’ı kapsayan, yüzyıllar boyu “her bakımdan problemli bu coğrafya”nın oluşturduğu, tartışmaya gerek bırakmayacak kadar ortadadır.

Antik Orta Doğu mitolojisinin unsurları, belki Kur’an-ı Kerîm ve Tevrat’ta zikri geçen peygamberlerin ve onların etrafında hikâye edilen olayların bu coğrafyanın malı olması sebebiyle, İslâm’ın yayılma sürecine paralel olarak evrenselleşme şansına sahip olabilmiş ve genellikle bütün İslâm milletleri tarafından benimsenmiştir. Dikkat edilirse burada antik Yunan ve Roma mitolojisine vurgu yapılmamıştır. Her ne kadar Roma aracılığıyla özellikle Suriye-Filistin-Mısır bölgelerinde “Romalılaştırılmış” olarak Yunan mitlerinin yaşamaya devam etmesi meselesi düşünüldüğünde bu iki mitolojinin etkileri de dikkate alınmak gerektiği ileri sürülse de, İslâm mitolojisi kùltürü bu mitolojinin temeli olan “tanrılar arası kıskançlık ve rekabet kavgaları” gibi konularından hemen hemen hiç alıntı yapmaz. Unutmamalı ki, modern mitoloji araştırmaları, eski Mısır ve Yunan (bu arada Anadolu) mitolojilerinin kökeninde de, her ne kadar önemli değişimler vuku bulmuşsa da, Mezopotamya’yı göstermektedir. Dolayısıyla her hâlû kârda Kitab-ı Mukaddes’in (özellikle Tevrat’ın) ve Kur’an-ı Kerîm’in Peygamber kıssalarında çizdiği coğrafi sınırın, Orta Doğu’nun dışına çıkmadığı çok açık bir biçimde ortadadır.

Böyle olunca, eski Mısır, Suriye Mezopotamya ve İran kaynaklı bu antik mitolojinin, bu ülkelerde mevcut antik dinler çerçevesinde yaratıldığını ve aynı zamanda da o dinlerin teolojik çerçevelerini oluşturan çok zengin bir muhtevaya sahip bulunduğunu unutmamamız gerekir. Bu tespit, doğrulanabildiği nispette İslâm’ın dinî mitolojik kùltürünün analizinde bize kolaylık sağlayacak demektir. Ama ne var ki problem asıl işimize yarayacak olan bu alandaki modern mitoloji çalışmalarının nispeten sayıca azlığıdır²⁷. Bunun sebepleri ayrı bir tartışma konusudur.

²⁷ Eski Ortadoğu mitolojisine dair modern çalışmalar, eski Yunan ve Roma mitolojisi alanındaki kadar fazla sayıda değildir. Belki eski Yunan ve Roma medeniyetinin Avrupa medeniyetinin oluşmasındaki büyük payı, Batı’daki mitoloji araştırmalarının daha çok bu alana yoğunlaşmasının bir sebebi olabilir. Bu sa-

Elbette eski İspanya'dan Çin sınırlarına kadar yayılan İslâm coğrafyasında mevcut mitolojilerin unutulmaması gerekir. Özellikle İran ve Mezopotamya kültürlerine İslâm öncesi dönemlerde Hindistan'dan sızmış mitolojik öğeler olduğu düşünüldüğünde, bu çok açıktır. Nitekim Sasaniler'in eski Hint metinlerini tercüme ettirme, derleme merakları bilinmeyen bir şey değildir. Ancak bu konuda bizim hipotezimiz, onların bir kısmının yaygın hale gelmesi kadar bir kısmının da genellikle bölgesel olarak kalmış oldukları, belirttiğimiz ana coğrafya kaynaklı İslâm mitolojisinin temel şahsiyet ve konularıyla ilgili mitolojiyi besleyen yerel tâli unsurlar olarak devreye katılmış olabilecekleridir. Çünkü "İslâm Mitolojisi"nin klâsik ana konuları ve metinler genellikle -şimdilik kaydıyla- bunu göstermektedir. Diğer tâli unsurlar, birinciler kadar bütün bir İslâm dünyası çerçevesinde, ilâhiyat kaynaklarına ve edebî ürünlere nüfuz ederek evrenselleşememiş görünüyorlar. Antik Anadolu mitolojisi de bu yerel ve tâli unsurlardandır. Yalnız bu konuda şunu da unutmayalım ki, İslâmî kaynakların nerede yazıldıkları da bu konuda önem kazanır. Çok tabii olarak bu kaynakların yazarları, eserlerini kaleme alırken kendi bölgelerindeki mitolojik malzemeyi daha iyi tanıdıkları için, onları eserlerine yansıtmışlardır.

B- Antik Mitolojinin/Mitolojilerin İslâm Kültürüne Giriş Kanalları

O halde söz konusu bu tespit, "bu antik mitoloji İslâm kültürüne hangi kanallarla nüfuz etmiştir?" sorusunu da kaçınılmaz kılar. İslâm kültürü içine giren mitolojik unsurların bu kültüre giriş kanalları önemli bir problem olarak ilk elde dikkati çekiyor. Zaman ve mekân boyutunda uzun bir sürece yayılan bu problemi yüzde

tırların yazarı, gittiği Batılı ülkelerin kitabevlerinde gördüğü Yunan ve Roma mitolojisi hakkındaki yayınların bolluğuna mukabil, özellikle araştırmasına rağmen Ortadoğu mitolojisi ile ilgili çok az sayıda yayına rastlayabilmiştir. Bunlara bir kaç örnek olarak şunları verelim: E.O James, *Mythes et Rites dans le Proche Orient Ancien*, Payot Paris 1960; Samuel Henry Hooke, *Middle Eastern Mythology*, Middle Fex 1988 (Türkçesi. *Orta Doğu Mitolojisi*, çev. Alaeddin Şenel, İmge Yay., Ankara 1991), Samuel Noah Kramer, *Sumerian Mythology: A Study of Spiritual and Literary*, 1972 (Türkçesi: *Sümer Mitolojisi: İ.Ö. Üçüncü bin Yıldaki Edebi Gelişim Üstüne Bir Çalışma*, çev. Hamide Koyukan, Kabakçı Yay., İstanbul 1999).

yüz ampirik verilere dayalı olarak her zaman çözmek mümkün olmasa da, duruma göre kısmen ampirik veriler, kısmen mukayese yöntemiyle belli bir noktaya getirmek mümkün olabiliyor. İlk bakışta bu kanalların ya bilinçli olarak bazılarınca doğrudan alıntılama veya birlikte yaşama sonucu kendiliğinden olmak üzere iki şekilde devreye girdiği söylenebilir. Bilinçli olarak dâhil edilme konusu ister istemez ihtidaları hatıra getirir. Yani İslâm tarihinin 1450 yıla yakın geçmişi boyunca, İslâm’ın fetihlerle takviye edilen yayılma sürecine paralel olarak İspanya’dan Uzak Doğu’ya kadar uzanan geniş bir coğrafya üzerindeki halkların, zamanla çeşitli sebepler altında Müslümanlığı kabul etmesi, İslâm medeniyeti denilen büyük tarihsel olgunun yaratılmasında önemli rol oynayan faktörlerden biridir. İslâm medeniyeti çerçevesinde üretilen bilim, düşünce, sanat ve edebiyat ürünlerinin ortaya konulmasında, mimari ve muhtelif sanat dallarının geliştirilmesinde, değişik etnik kökenli gayri Arap bu Müslüman unsurların payı bilinmeyen bir şey değildir. İslâm ulemâsı, edip ve şâirleri ve sûfilerinin önde gelenleri içinde mühtedî kökenlilerin sayısı hiç de azımsanacak gibi değildir.

Bu insanların eski kùltürlerinin izlerini birden bire sıfırlamaları mümkün olmadığına göre, bunları yeni hayatlarında da bilinçaltılarında belli ölçüde muhafaza etmeleri, İslâmî kavram ve inanç unsurlarını, ister istemez zihniyet dünyalarını biçimlendiren, mirasçısı oldukları bu kùltürel kodlar aracılığıyla algılayıp yorumlamaları çok tabiidir. Yüksek tabakada, iyi İslâmî eğitim almış olanların bu mirası bir dereceye kadar kontrollü olarak kullandıkları düşünülebilir. Eğer öyle olmasaydı, İslâm bilim ve düşünce hayatında, mesela felsefe, kelam, fıkıh, tasavvuf ve mezhepler alanında birbirinden o kadar derin çizgilerle ayrılan farklı mekteplerin teşekkülü nasıl açıklanabilecektir? Sıradan halk için ise bu eski kùltürel mirasın etkisinden kurtulabilmek daha zordur, hatta nispeten daha imkânsızdır. İslâm ilâhiyat literatüründe hurafe denilen olgunun varlığı başka türlü açıklanamaz.

İslâm ortaçağından itibaren çoğu Müslüman şehirlerde, hatta köylerde bile Müslüman ve gayri müslim halkların birlikte yaşa-

dıkları ispata gerek bırakmayacak kadar açık bir tarihsel olgu olduğuna göre, zamanla aradaki ticarî, sosyal, kültürel münasebetlerle bazı mitolojik inançların iki toplum arasında alınıp verilmesi de bilinmeyen bir şey değildir. Halk kültürü araştırmaları terminolojisinde “yüzer gezer motifler” denilen kavram, bu sosyolojik gerçeğe işaret eder. Bu kanalla pek çok mitolojik unsurun Müslüman toplumlara intikal etmiş olduğu gerçeği, izaha gerek bırakmayacak kadar ortadadır.

İslâm tarihi göz önüne alındığında, daha İslâm’ın ilk dönemlerinde bizzat Araplar’ın, Hz. Muhammed eski peygamberlerin kıssalarını nakleden ayetleri okuduğunda, “bunlar, evvelkilerin efsaneleri, mitolojileri (esâfiru’l-evvelîn)dir” şeklinde tepki verdiklerini bizzat Kur’an-ı Kerîm’in dokuz yerde muhtelif vesilelerle zikretmekte olduğuna, bunun, Hicaz Arap toplumunun belli bir şifahî mitolojik kültüre aşına bulunduğu daha önce temas edilmişti. Fakat bizce daha önemlisi, daha o ilk devirde Arap yarımadasında Arap kökenli Hıristiyan ve Yahudiler’den İslâm’a geçenlerin, pek çok eski mitolojik inanç ve kültür unsurlarını, katıldıkları yeni hayat çevrelerinde de muhafaza etmiş, hatta kullanmış olduklarıdır. Bizzat Peygamber’den hadis nakleden, Kâ’b el-Ahbâr, Vehb ibn Münebbih ve Nevf gibi bazı Yahudi kökenli râvilerin, bu mitolojik birikimlerini bol bol kullandıklarını iyi biliyoruz. Bunlardan başka, muhtemelen yine bazı mühtedî kökenli râvilerin de, muhtelif mitolojik rivayetleri hadis metinleri halinde, sırf inanılabilirliklerini sağlamak için, Abdullah b. Abbas, Übeyy b. Kâ’b, Saîd b. Cübeyr ve Katâde gibi önde gelen tanınmış sahabeyle atfen rivayet ettikleri de çok iyi bilinen gerçeklerdendir. Kültürünü büyük ölçüde inanılmaz bir ezber gücüne dayalı olarak şifahî kanallarla nesilden nesle nakleden Hicaz Araplarının hafızalarında korunmuş bu metinler daha sonraki asırlarda Müslüman halklar arasında inanç referansları olarak kullanılır hale gelmiş, hatta aşağıda göreceğimiz gibi, tefsir ve hadis, hadis şerhleri ve muhtelif türdeki tasavvuf kaynaklarına ve halk arasında çok tutulan ve yüzlerce yıldır okuna gelen popüler din kitaplarına olabildiğince yansımıştır. İşte söz konusu bu kaynak türleri, İslâm mitolojisinin ana kaynaklarını

teşkil eder.

C- Kaynaklar

İslâm mitolojisinin hiç mübalağasız son derece mebzul çeşit ve miktarlardaki kaynaklarını yazılı ve görsel olmak üzere iki kategori halinde ele almak mümkündür:

a) *Yazılı kaynaklar*: Bu kategorideki kaynakların başlıcaları şu şekilde gruplandırılabilir²⁸:

1. *İlâhiyat kaynakları* (Kitab-ı Mukaddes, Kur’an-ı Kerîm, Klasik tefsirler, hadis mecmuaları, hadis şerhleri)

2. *Tasavvuf kaynakları* (Klasik teorik tasavvuf eserleri, tasavvuf tabakat kitapları, tezkiretü’l-evliyâlar, menâkıpnâmeler),

3. *Vekâyinâmeler* (Klasik İslâm genel tarih ve coğrafya eserleri, şehir tarihleri),

4. *Kıyasu’l-Enbiyâlar* (Peygamberlerin hayatını destansı üslupla anlatan popüler kaynaklar),

5. *Sîretü’n-Nebî’ler* (Hz. Muhammed’in hayatını aynı şekilde destansı üslupla anlatan popüler siyer kitapları)

6. *Popüler Dinî Eserler* (Ahmediye, Muhammediye vb.)

7. *Edebî kaynaklar* (Destânî romanlar, divanlar, manzum kısa dinî hikâyeler, , özellikle nefesler vs.).

b) *Görsel Yahut İkonografik Kaynaklar*: Bu kategorideki kaynaklar, genellikle, yukarıda kısa bir tasnifle zikredilen yazılı kaynakların belirtilen çevrelerde bir takım sanatkârlar tarafından resimlenmiş versiyonlarından ibaret olup, çok popüler hale gelmiş bazı dinî olaylara dair sahnelerin ve mitolojik konuların bazı çevrelerce de “yarı-kutsal” kabul edilen görsel mahiyetteki kaynaklardır²⁹. Bunların kısmen popüler Sünnî çevrelerde de örneklerine rastlanmakla beraber, özellikle Şîi veya Şîi olmamakla beraber, belli ölçüde İslâm’ın bu yorumunun değişik kollarının etkilerini taşıyan (Alevî-

²⁸ Bu kaynak kategorisine giren İslâmî metinlerin bazı örnekleri ve tanıtımları için bk. Ocak, *İslam-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü*, Kabcacı Yay., İstanbul 2006, 4. bs. , ss. 19-39.

²⁹ Mitoloji ve ikonografi bağlantısı şurada örnekleriyle gösterilmeye çalışılmıştır: Bedrettin Cömert, *Mitoloji ve İkonografi*, Ayraç Yay., Ankara 1999.

lik, Bektaşîlik vb.) müteşeyyi' Müslüman toplumlar arasında çok yaygın olup dikkate değer bir çeşitlilik ve zenginlik sergilerler. Bunların dışında, tıpkı Budist ve Hıristiyan dünyada olduğu gibi, bazı dinî olayların tek tek resimlenmiş örneklerinden de söz edilebilir. Şîî, Alevî ve Bektaşî kültüründe bunların örnekleri oldukça fazladır. Türkiye'de ve dışarıda sanat tarihçileri tarafından bu alanda yayımlanmış ciddi ve değerli çok sayıda çalışma vardır.

D- Metodoloji

İslâm kültürünün mitolojik unsurlarının ortaya çıkarılması meselesi, muhakkak ki zor ve titiz bir mesai isteyen bilimsel bir iştir. Bu konuda ciddî, sağlam ve işe yarar bir metodoloji ortaya koymak ise, şüphesiz kolay değildir. Bu metodoloji, yukarıda "giriş" kısmında kısaca sıraladığımız soruların cevaplarını ortaya çıkaracak bir mahiyet arz etmelidir. Eski tâbirle "efrâdını câmî, ağıyarını mânî" böyle bir yöntem oluşturabilmek, şüphesiz ki henüz işin başında olduğumuz için, bir defada mümkün olabilecek bir işlem olmamalıdır. Kanaatimizce bu alanda sağlam bir metodolojinin oluşturulması, bu sorunsalın değişik boyutlarıyla alâkalı olarak ilâhiyatçılar başta olmak üzere, sanat tarihçilerinin, kültür tarihçilerinin ve folklor araştırmacılarının, hattâ yerine göre arkeologların işbirliğiyle –günümüzde sıkça telaffuz edilmeğe başladığı üzere, ancak interdisipliner bir anlayışla- sağlanabilecektir. Ancak bunun gerçekleşebilmesi de, öncelikle yukarıda kısaca temas etmeğe çalıştığımız problemlerin çözülmesiyle mümkün olacaktır.

Biz burada söz konusu metodolojinin oluşturulmasına küçük bir katkı olabilir ümidiyle kendimize göre bazı öneriler sunmağa çalışacağız. Bize göre, İslâm'ın temel inançları etrafında gelişen dini mitolojik kültürü ortaya çıkarabilmek, iyi bir mitolojik yöntem sayesinde mümkün olabilir. Bu yöntem de birbirini takip eden şu aşamalardan oluşmalıdır:

a) *Kaynak Taraması ve Malzeme Tespit Aşaması*: Kanaatimizce kat edilecek ilk aşama, ana kaynak ve modern mitoloji literatürü taraması ve malzeme tespiti olup, başlıca iki paralel safhada yürütülebilir:

1- Kur’an-ı Kerîm ve Kitab-ı Mukaddes başta olmak üzere, önce yukarıda kısaca tasnifini denediğimiz iki değişik kategoriye dahil kaynak gruplarının,

2- Antik Orta Doğu mitoloji literatürü başta olmak üzere, çevre ÷lkeler mitolojileri literatürünün çok dikkatli bir şekilde taranarak bunlardaki mitolojik malzemenin hiç atlanmadan, ihmal edilmeden tespiti.

3- Orta Doğu ve Yakın Çevresi arkeolojisi ve antik dönem tarihi literatür taraması: Bu bilimsel literatür taranmasından sağlanacak bilimsel veriler takviye malzemesi olarak bize fevkalade yardımcı olacaktır. Bu veriler sayesinde ve mitolojik motifler ışığında, elimizde mevcut envantere yer alan her mitolojik unsurun tarihsel bir zemini olup olmadığını sorgulama imkânına sahip olacağız. Bu sorgulama, değerlendirme ve yorumlama aşamasında çok işimize yarayacaktır.

b) *Veri Tabanı Oluşturma*: İkinci aşama, İslâmî kaynaklardan ve modern mitoloji literatüründen ve arkeolojik verilerden tespit edilen söz konusu malzemeyi bilgisayar ortamına aktarmak suretiyle bir veri tabanı oluşturma aşamasıdır. Çünkü bu, bundan sonraki bütün *tasnif, karşılaştırma, analiz, sorgulama ve değerlendirme-yorumlama* işlemlerinin temeli olacaktır. Bu aynı zamanda bu malzemeyi değişik açılardan sorgulayamaya elverişli bağlantılarla bir bilgisayar programının da yapılması demektir.

c) *Mitolojik Unsurların Tasnifi ve Envanter Oluşturma*: Üçüncü aşama, veri tabanına yüklenen bütün malzemeyi hangi inanç unsurlarıyla (dünyanın, insanın yaratılışı, peygamberlerin kıssaları, Melekler, Cinler, Şeytan, Kıyamet, Kıyamet alâmetleri, Deccal, Dâbbetü’l-Arz, Mehdî, Mahşer, Mizan, Hesap, Cennet, Cehennem vb.) ilgili iseler, ona göre tasnif ederek bir envanter oluşturma aşamasıdır.

d) *Mitolojik Motiflerin Tespit ve Tasnifi*: Bu aşamada gerek İslâmî gerekse mitolojik kaynaklarda mevcut malzemeyi analize tabi tutmak suretiyle, tasnifi yapılan mitolojik unsurlarda mevcut mitolojik motiflerin mutlaka bir indeksi meydana getirilmelidir. Bu, dör-

düncü aşamayı teşkil eder. Bu konuda, S. Thompson'un yukarıda adı geçen motif indeksi, dünya genelindeki mitolojik motifleri kapsayan bir çalışma olarak fevkalade yardımcı dokunacak bir referans kaynağıdır. Bu motifler indeksi, yapılacak yorum ve değerlendirmeleri kolaylaştıracaktır.

e) *Karşılaştırma ve Analiz*: Beşinci aşama, hazırlanan envantere göre, bütün bu sayılan unsurlara tekabül eden veriler, İslâmî kaynaklardaki mitolojik unsurlarla, mitolojik kaynaklardaki unsurların, tespit ve tasnif edilen söz konusu envanter doğrultusunda birbiriyle mukayesesi yapılarak analize tabi tutma aşamasıdır.

f) *Değerlendirme ve Yorumlama*: Altıncı ve son aşama, bütün bu tespit, tasnif, envanter oluşturma, karşılaştırma, analiz ve sorgulama aşamalarından sonra, işin asıl sonuç kısmı, bu aşamada yapılacak olan değerlendirme ve yorumlamalar olacaktır, ki asıl zor aşama da budur. Bu aşamada çok değişik yaklaşımlar denenebilir.

Sonuç

Yukarıdan beri bahis konusu yaptığımız "İslâm mitolojisi" kavramı ile ilgili olarak tartışmaya çalıştığımız konular bize şunu gösteriyor ki, bu sorunsal arz ettiği öneme rağmen İslâm kültürü araştırmalarında hak ettiği yeri henüz yeterince bulamamıştır. "Mitoloji" teriminin ister istemez hafızalarda çağrıştırdığı çerçeve, eski Mezopotamya, Mısır, Yunan ve Roma mitolojileri benzeri bir mitoloji algısının İslâm'la nasıl yan yana getirilebileceği sorusunu bazılarına sordurmaktadır. Ama buraya kadar anlattıklarımız dikkate alınırsa, şunu kabul etmemek mümkün değildir: Budizm, Zerdüştilik, Maniheizm gibi dinler bir kenara, nasıl Musevilik ve Hıristiyanlık gibi kitaplı ve tek Tanrılı dinlerin inançları, o dinleri benimseyen toplumlarda şöyle veya böyle, şu veya bu tesirlerle zamanla veya daha başlangıçlarından itibaren eski mitolojileri özümseyip kendilerine uygun hale getirerek birer mitolojik çerçeve yaratmış ve bunu südürmüşler ise, İslâm dininin şahsiyetinin görünürlükten kalkmasının hemen ardından, aynı sosyolojik ve tarihsel süreç işlemeye başlamış ve zaman içinde İslâm inançları etrafında da mitolojik bir çerçevenin oluşması kaçınılmaz bir olgu olarak orta-

ya çıkmış ve zamanımıza kadar gelmiştir; bundan böyle de sürüp gidecektir. Onca tefsir, hadis, tarih ulemasının, bir çok mutasavvıfın kendi kitaplarında İslâmî kavramlarla yeniden üretilmiş bu mitolojik unsurları sayfalar boyunca aktarmaları boşuna değildir. Onlar bunu belki bazen inanarak, belki kendileri inanmasalar bile, bazen halkın dini ve mistik duygularını beslemek için iyi niyetle yaptılar. Her halükârda bugünlere intikal eden eserlerinde bize fevkalade zengin bir malzeme koleksiyonu bıraktılar. Bugün bizim yapmamız gereken ise, bilimsel olarak bu malzemeyi sistematik bir şekilde analiz edip anlamağa ve anlamlandırmağa çalışmaktan ibarettir.



Mythological culture constructed around
the Basic Beliefs of Islam: “Islamic Mythology” or a Neglected
Significant Problem of Islamic Theology

Citation©: Ocak, Ahmet Yaşar, (2009). Mythological Culture Constructed Around the Basic Beliefs of Islam: “Islamic Mythology”, Mîlel ve Nihal, 6 (1), 137-163.

Abstract: In this paper, we will, first, refer to “Islamic mythology”, a phenomenon which was constructed according to a certain conditions in the history of Islamic culture; then try to focus on religious mythological dimension of the texts relevant to basic beliefs of Islam, and then aim to open a scholarly space for a scientific discussion around these texts. This paper is basically an essay as a form of “mise-en-question”. Thus it hopes to be a first step of solution of the problem put forward by our own study. This problem can be tentatively coined as the problem of Islamic mythology. This term has a long time of application, and not a new term.

Key Words: Islamic mythology, religious mythology, mise-en-question, Islamic theology, mythological culture.

